

کاربرد کانی‌ها در پر کردن دندان

و

گذری بر تاریخ پروتز

سخنرانی به مناسبت رونمایی از کتاب دندان پزشکی به روایت تاریخ نگارش دکتر سعید میرسعیدی، انتشارات دندان، تهران، ۱۳۹۸ خ

محمد ابراهیم ذاکر

دندان پزشکی و پژوهشگر تاریخ پزشکی

- ۱ کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان ۱
- ۱ پیش‌گفتار ۱
- ۱ گذری بر تاریخ پروتز ۱
- ۲ پُرکردگی با فلزات و مواد کانی ۲
- ۴ تاریخ پروتز ۴
- ۴ پروتزهای دندانی ۴
- ۴ سروده‌ای پیرامون دندان دست‌ساز و دندان طبیعی ۴
- ۵ آتروسکان‌ها ۵
- ۷ خاورمیانه ۷
- ۷ یهودیان ۷
- ۹ مصر ۹
- ۹ روم ۹
- ۱۰ سرزمین‌های اسلامی ۱۰
- ۱۰ یوحنا [یحیا] فرزند ماسویه (۱۶۰ - ۲۴۳ ق / ۷۷۶ - ۸۵۷ م) ۱۰
- ۱۰ عیسا فرزند ماسه (سده ۳ هـ) ۱۰
- ۱۱ حنین فرزند اسحاق عبادی (۱۹۴ - ۲۶۴ ق) ۱۱
- ۱۲ رازی محمد فرزند زکریا (۲۵۱ - ۳۱۳ ق) ۱۲
- ۱۲ زهراوی سده ۴/م ۱۰ هـ ۱۲
- ۱۳ حدیث و روایت درباره پروتز ۱۳

- ۱۵..... ژاپن
- ۱۷..... کتابنامه
- ۱۷..... نمایه کتاب و مقاله

ذکر
دکتر محمد ابراهیم

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان و گذری بر تاریخ پروتز، سخنرانی محمدابراهیم ذاکر در همایش رونمایی از کتاب *دندان‌پزشکی به روایت تاریخ ایران*، دکتر میرسعیدی، تالار تعاونی دندان‌پزشکان ایران، تهران، ۱۴ شهریورماه ۱۳۹۸
دندان‌پزشکی به روایت تاریخ ایران، دکتر سعید میرسعیدی، انتشارات دندان، تهران، ۱۳۹۸ خ

پیش‌گفتار

گذری بر تاریخ پروتز

با سلام و درود خدمت دوستان، همکاران و آموزگارانی، من محمدابراهیم ذاکر عضوی کوچک از جامعه دندان‌پزشکی ایران هستم و افتخار دارم که امروز در خدمت شما هستم. دکتر کافیه دوست گرانمایه از من خواستند، امروز من به بررسی و نقد کتاب دندان‌پزشکی به روایت تاریخ ایران بپردازم. من نیز نازک‌بینانه بخواندن آن روی آوردم: آن را کتابی بسیار ارزشمند، کامل و اثرگذار در تاریخ دندان‌پزشکی یافتیم. آن کتابی گزارش‌گونه از وقایع اتفاقیه دندان‌پزشکی از نیمه دوم روزگار زیستی ناصرالدین‌شاه که دوره یک‌سوم پایانی خاندان قاجار است. دکتر میرسعیدی توانمندانه به زیبایی و به گونه تقریب برپایه تاریخ‌بندی گردآوری کرده است که می‌توانست آن را زیباتر و کامل‌تر نماید، به ویژه در چاپ دوم آن.

ویژگی دیگر این کتاب، چاپ‌شدن آن توسط یک گروه دندان‌پزشک اندیشمند به سرپرستی دکتر سیامک شایان فرهیخته است که همیشه و یک تنه توانسته است چندین سایت و نشریه را همزمان سرپرستی نماید و نیز نظر لطفی به من داشت و آن در سال ۹۵ و شماره ۸ نگیں به مناسبت یادمان رازی و چاپ پژوهش و برگردان ۲۳ جلد کتاب حاوی فی الطب رازی بود.

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۱

ذاکر
 دکتر محمدابراهیم

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۲

من کاستی و اشکال عمده در این کتاب ندیدم، تنها چند ایراد بسیار کوچک و قابل چشم‌پوشی است که بیشتر به پیشنهاد می‌خورد تا اشکال، درباره کتاب یادداشت کردم و در پایان جلسه به دکتر می‌دهم، من برآن دو بحث کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان و پروتز را در این بخش از گفتگویم، اندکی به چالش بکشم تا بتوانم پاسخ برخی از پرسش‌هایم را از شما فرهیختگان دریافت کنم.

پُرکردگی با فلزات و مواد کانی

درمانگران باستان و پس از میلاد و پس از اسلام در کاربرد فلزات و ترکیبات آن‌ها در زمینه‌های درمانی گوناگون و در دندان‌پزشکی توجه داشتند.

و یا با مازو و قطران دندان را پُر نمایند. (حاوی، ۹۵)

همچنین آن دندان را با شیرابه یتوع درمان کنید و تریاک و مُر و بارزد و افشره بنگ را برای پُرکردن آن به کار ببرید. ۹۷

اسرب: اسرب فلزی است که به (کی، اُنْک) شناخته می‌شود که همان سرب ناب است که دندان را با آن پُر می‌کنند. البته به کاربردن سرب ناب به تنهایی در دندان نادرست است؛ زیرا سرب ناب و بی هیچ آمیختگی بدترین گونه‌ی ماده برای پُرکردن است چون انگیزه‌ی خوردگی بیشتر دندان خواهد داشت. بهتر آن است که با سرب فلزی دیگر مانند قلع یا ارزیز آمیخته شود. **روش کار:** سوراخ دندان را گشاد نمایند سپس دندان را با آن آلیاژ پُر کنند. (معالجات)

سُنَباده (سُنَبادج): پرکننده سوراخ‌های پدیدآمده در دندان می‌باشد. (منصوری، ۱۸۰)

دکتر محمد ابراهیم

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۳

عاج فیل: برخی درمان‌گران عاج فیل را به گونه‌ای تراش می‌دهند که سری گرد و پهن داشته باشد سپس آن را در سوراخ دندان جای می‌دهند. این کار نیز دشوار می‌باشد؛ (معالجات) درمنه و برنج [مس، روی و سرب] و ترمس و مُر با اندازه برابر با سرکه می‌جوشانند. مواد پرمایه شده را درون جایگاه خوردگی دندانی می‌گذارند هم‌چنین نوشادر (معالجات، ج ۲، ۱۵)

داروهای کرخت کننده دندان: یتوعات: مازریون، شبرم، عشر و لاعیه، عرطنیثا، حلبدابا و ماهودانه و افیون و بزرالبنج (ذخیره، ۷۴۰)

مجموعه‌های به دست‌آمده در اکوادور مربوط به پیش از میلاد نشانه‌هایی از پُرکردن دندان‌ها و اینله‌هایی ساخته شده با گونه‌ای طلای ویژه، در آن‌ها دیده می‌شود^۱.

دستگاه تراش: یک لوله از جنسی سخت هم‌چون سنگ یشم بود، سپس گونه مسین آن به کارگرفته می‌شد، به کمک کمانی که دو سر آن نخی بسته شده در میان دستان به چرخش درمی‌آمد و مواد ساینده‌اش گرد کوراتز در آب بود. بدین‌گونه سوراخی گرد بر دندان فراهم می‌آمد، سپس سنگی را به اندازه آن تراش داده، پرداخت کرده، آن را با سمان فسفات کلسیم در سوراخ فراهم‌شده، می‌چسبانند، نمونه‌هایی از آن‌ها پس از چندین سده در جایش ماندگار است.

^۱ مجله دندان پزشکی امروز از کتاب تاریخ مصور دندان پزشکی، ش ۲، س ۱، ۱۳۷۶، ۱۶.

دکتر محمد ابراهیم ذاکر

تاریخ پروتز

پروتزهای دندانی

آگاهی ما از پروتزهای دندانی دوران کهن تنها به برخی از آثار به جامانده از مجموعه پیشینیان و ادبیات طنزگونه رومیان و پاره‌ای روایت‌های اسلامی ایرانی و یهودی بسنده شده است.

تاریخ پروتز جالب است از سده سوم تا پانزدهم ما هیچ گونه خبری نه نوشتاری و نه سنگواره‌ای و نه آثار به جا مانده تاریخی از آن نداریم؛ البته به جز کتاب‌های حدیث و روایت مسلمان که بازگو خواهیم کرد

بایسته گفتن است: ما هیچ گونه نوشتاری درباره شیوه درمانگری و چگونگی ساخت پروتز را در کتاب‌های پزشکی دندان پزشکی جهان نمی‌یابیم، ولی گویا از آن آگاهی داشته‌اند و یا در آرزوی داشتن راهکاری برای فراهم ساختن چنین ابزاری بوده‌اند؛ بنابراین نخست، گزارشی از یافته‌های به دست آمده در ادبیات بازگو می‌شود سپس درباره آثار به جامانده، سخن را دنبال خواهیم کرد.

یونانیان و رومیان در ادبیات نغزگونه خود مارتیالیس *Martialis* (د: ۱۰۳ م) انباشته از اشارت‌هایی است که وی به دندان دست‌ساز و تکنسین آن دارد.

سروده‌ای پیرامون دندان دست‌ساز و دندان طبیعی

لوکانیا *Lucania* دندان‌هایی سفید دارد، ولی دندان‌های من قهوه‌ای‌اند، چون:

یکی دندان دست‌ساز دارد؛

دیگری دندان خود را.

و تو، ای گال *Gala*! شب‌ها دندان‌هایت را در بیاور و کنار بگذار، درست مثل زمانی که لباس ابریشمی‌ات را در می‌آوری.

گفتگوی گرد دندان‌شویه سپیدکننده با پیرزنی که دندان دست‌ساز دارد: تو می‌خواهی با من چکار کنی؟ بگذار دختر

جوانی مرا به کار ببرد. من دوست ندارم دندان‌هایی را که با پول درست شده‌اند، تمیز کنم.

سروده‌ای زیبا، نام دندان‌ساز برجسته رومی و چند پزشک را برای ما زنده نگاه می‌دارد:

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

کاسیلوس *Cascellius* ! دندان‌های خراب را می‌کشد و درست می‌کند.

مارتیالس در این سروده، از کاسیلوس دندان‌ساز نام می‌برد که کسی است، هم‌چون نمایندگان مجلس، ثروت زیادی اندوخته است و در میان زنان شهرت و محبوبیت یافته، او کسی است که بیماری‌های دندان را درمان می‌کند و دندان می‌سازد.

مارتیالس در جایی دیگر، بانویی را برای خرید دندان نکوهش می‌کند: آیا تو به جهت خرید دندان‌هایت شرم نداری؟ چرا تالیس، دندان‌هایش سپید است، لکانیا *Lekania*، سیاه؟ چون تالیس دندان‌هایش را خریده است و لکانیا دندان‌هایش مال خودش است. آگلتا *Aeglea*، به خود می‌نازد؛ زیرا، دندان‌هایش به جهت ساخته شده از عاج و استخوان فیل سپیدند و چون آن‌ها را خریده، برایش پایدار مانده‌اند.

آتروسکان‌ها

تصویر ۲۰۷

پروتز *Etruskisch* بر روی یک پیکر
بندی طلایی با یک دندان جاسازی شده
گاوه. در حدود ۴۰۰ سال قبل از میلاد.

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۵

دکتر محمد ابراهیم ذاکر

آگاهی ما از زندگی رازگونهٔ آتروسکان‌ها اندک است؛ زیرا، تمدن ایشان ۵۰۰ سال پیش از میلاد آرام‌آرام، در تمدن رومیان تحلیل رفت و تنها گورستان‌های شان به جاماند که در زمینهٔ تاریخ دندان‌پزشکی، گنجینهٔ علمی پرباری به شمار می‌آیند؛ زیرا پیکر مردگان‌شان را می‌سوزاندند و اگر هر بخش از تن خاکستر می‌شد، دندان‌هایش به جامی ماند.

برجسته‌ترین یافته‌ها، پل‌های دندانی است که به منظور جایگزین کردن یک یا دو دندان افتاده ساخته شده‌اند. ایشان رشته‌هایی نرم، از جنس طلای ناب را در پیرامون دندان‌های به‌جامانده می‌گذاشتند و از همین رشته‌های برای ساختن دندان بهره می‌بردند. آن‌ها همهٔ رشته‌ها را به یکدیگر جوش می‌دادند.

گویا اتروسک‌ها دندان‌سازی را، مانند پزشکی و جراحی، از مصر و یونان فراگرفته بودند.^۱

پروتزهای دندانی از اتروسک‌ها *Etruskisch* به دست آمده که بر روی یک داربست [اسکلت پارسیل] زرین با یک دندان گاو که در آن جاسازی شده است و تاریخی نزدیک به چهارصد سال پیش از میلاد دارد.^۲

هیچ گونه گزاره‌ای از شیوهٔ ساخت و فراهم‌آوری این پروتزهای دندانی به دست‌آمده از این گورها، در کتاب‌های پزشکی دندان‌پزشکی پیش از میلاد و پس از آن دیده نمی‌شود، ولی گویای آن است که دندان‌پزشکان و تکنسین‌هایی در این پروسهٔ تاریخی بوده‌اند، پروتزهایی هر چند ناکامل و روکش‌هایی از جنس زر و سرامیک و پل می‌ساختند.^۳

^۱ تاریخ تمدن، ویل دورانت ج ۳، ۷.

^۲ تاریخ پزشکی، محرابی، ج ۲، ۶۹۰.

^۳ همان جا، محرابی، ۶۹۲-۶۹۴.

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۷

خاورمیانه

بریج [پُل] ثابت آرواره پایین که دربرگیرنده چهار دندان طبیعی و دو دندان ساخته شده از عاج است که همگی با سیمی زرین به دیگر دندان‌ها پیوند خورده است که در شهر سیدون از فینیقیه باستان به دست آمده است، تاریخش به پانصد سال پیش از میلاد است. چارلز گیلاردوت *Charles Gillardot* به سال ۱۸۶۲م در شهر سیدون *Sidon* دندان مصنوعی با تاریخی بیش از چهارصد سال پیش از میلاد به دست آمده که از عاج تراشیده شده، جایگزین دو دندان پیشین پایین شده است.

یهودیان

یهودیان بسیاری از دستوره‌های پزشکی مردم خود را در تلمود گردآورده‌اند.

تلمود شامل دو بخش است:

الف) میشنا *Mishna* یا دستورهایی که زبان به زبان انتقال داده شده‌اند؛

دکتر محمد ابراهیم ذاکر

ب) جمارا *Gemara* یا تفسیرهای اندیشمندان دینی یهود. این مجموعه اطلاعات آیینی، پس از اسارت بابلیان (۵۸۶ پ.م) آغاز شد. این کتاب در سال ۳۹۰-۳۷۰ م با نام تلمود بیت المقدس و در سال ۴۲۷-۳۵۲ م با نام تلمود بابلیان منبع یهودیان شد

یکی از مهمترین مسائل دینی آن زمان که در تلمود به آن اشاره شده است چگونگی بیرون آمدن زنان در روز شنبه (*Sabbath*) از خانه است که نباید با روکش طلا بیرون روند.

تلمود بیت المقدس می گوید: از آن جا که دندان طلا گران بهاست، نمی توان با آن بیرون رفت؛ زیرا اگر از دهان بیرون بیفتد، نباید آن را سر جایش گذاشت، چون کاری ناشایست است.

تلمود، از بیرون رفتن بانوان از خانه با دندان مصنوعی کم ارزش، نیز جلوگیری می کند، چون انگیزه آن را شرمزدگی دارنده اش، از بیرون افتادن آن می داند؛ بنابراین:

الف) داشتن روکش طلا و یا دندان دست ساز تنها برای بانوان می توانسته جنبه زیبایی داشته باشد؛

ب) همان گونه که گفته شد، گویا همیشه بیرون افتادن روکش و دندان دست ساز از دهان رایج بوده است. از این رو، می توان گفت: آن ها را نمی چسباندند؛

ج) این که سازندگان شناخته شده ای، مانند ناگرا *Nagra* نامی سازنده روکش و دندان بوده اند. از این رو، می توان کتاب تلمود یهودیان را کنار اوستا گنجینه ای گرانبها در پیشگیری؛ یا درمان آسیب های دهان و دندان دانست^۱.

^۱ مجله دندان پزشکی امروز، شماره ۵، ۱۷ و ۱۹؛ تاریخ دندان پزشکی، مالوین، ۲۹ - ۳۰.

مصر

پروتزهای یافت شده در مصر نیز به گونه پارسیل است شفیق فرید مصری در الکااتا *El Qata* در سال ۱۹۵۲م پروتزی شگفت‌انگیز می‌یابد که در آن سه دندان با سیمی زرین به یکدیگر چسبیده بودند و این گویای آن است که دندان پیش میانی سمت راست، دست‌سازست که جایگزین شده و به دندان‌های کناری خود پیوند زده شده است. از آن جایی که این دندان پیشین دارای ریشه‌ای کامل است، شناسایی آن دشوارست که چگونه بی‌آن که به لثه پیرامون دندان افتاده آسیبی وارد کند در دهان بیمار جای گرفته است.^۱

روم

رومیان افزون بر درمان بیماری‌های بافت‌های نرم و سخت دهان به کشیدن دندان و ترمیم و بازسازی دندان‌های پوسیده با روکش زرین و گذاشتن پل، گذاشتن دندان دست‌ساز کامل یا تکه‌ای، برای دندان‌های از دست‌رفته کارآزموده بودند. طنزپردازان رومی درباره کارورزان دندان‌سازی طنزگونه گویند که از راه ساخت دندان دست‌ساز و دیگر شیوه‌های جایگزینی دندان، ثروت اندوخته بودند؛ بنابراین خردورزان است که بر این باور باشیم، ساخت دندان به وسیله زرگران و سایر

^۱ مجله دندان پزشکی امروز، شماره ۶، برگه ۲۰؛ تاریخ دندان پزشکی، مالوین، ۳۶.

هنروران رایج بوده است و پزشکان آن‌ها را در دهان افراد جایگزین می‌کردند، درست مانند دندان‌پزشکان و تکنسین‌های دندان‌پزشکی امروزیین بوده است.

هم‌چنین نمودهایی از بودن کارگاه‌های دندان‌پزشکی و دندان‌سازی در روم کهن به چشم می‌خورد، هر چند پزشکان درباره آن خموشی گزیده‌اند، نمونه آن کاسیلوس *Cascellius* نامی است که در زمان دومیتیان (ز: ۸۰م) *Domitian* کارگاهی کوچک در *Aventicum* داشته است که در سرودهٔ مارتیالیس از آن یاد شده است^۱.

پزشکی نظامی پیرامون سال ۱۰۰م جهان باستان را فراگرفته و رو به سوی اوج پیشرفت بود، به گونه‌ای که هر لژیون ۲۴ جراح داشت. ایشان توانایی ساخت دندان طلا، دندان سیم‌پیچی شده، دست‌دندان، پل و سقف دست‌ساز کام داشتند^۲.

سرزمین‌های اسلامی

گروهی از اندیشمندان ایرانی در زمینهٔ دانش دندان‌پزشکی کتاب و رسالهٔ جداگانه‌نویسی شده دارند، مانند:

یوحنا [یحیا] فرزند ماسویه (۱۶۰ - ۲۴۳ ق / ۷۷۶ - ۸۵۷م)

یوحنا فرزند ماسویه پزشکی با هوش و فرزانه و آگاه به دانش و هنر پزشکی و خوش‌سخن بود. او را نوشته‌هایی بلندآوازه است. یوحنا اندیشمندی گرانمایه و خوش‌بخت و کامروا نزد خلیفگان و پادشاهان و بزرگان بود.

ابن ماسویه (۱۶۰ - ۲۴۳ ق / ۷۷۶ - ۸۵۷م) از پزشکان سریانی‌زبان ایرانی دانش‌آموختهٔ دانشگاه گندی‌شاپور و از خانواده‌ای ترس‌آیین کتابی جدا نویسی شده در دانش دندان‌پزشکی با نام کتاب *في السواک و السنونات* دارد.

عیسا فرزند ماسه (سدهٔ ۳هـ)

وی یکی از پزشکان فرزانهٔ روزگار خود بود که در دانش و هنر پزشکی سرآمد و برجسته و دارای سبک ویژهٔ درمان بیماری‌ها بود.

ابن ماسه، عیسا نیز کتاب *في تدبیر السنة* داشتند.

^۱ محرابی، ۶۹۲-۶۹۴.

^۲ تاریخ تمدن، ویل دورانت، ج ۳، ۳۶۸-۳۶۹.

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۱۰

ذکر
دکتر محمد ابراهیم

قسطا فرزند لوقا بعلبکی^۱

سلیمان فرزند حسان گوید: ترسآیین، پزشکی ورزیده و باهوش، فیلسوف، ستاره‌شناس، دانا به دانش هندسه و حساب بود.

او در روزگار مقتدر بالله می‌زیست.

قسطا فرزند لوقای بعلبکی سده ۳، ۴ هـ، کتابی با نام رسالة في الضرس دارد که گفتاری پیرامون گُندشدن دندان‌هاست.

حنین فرزند اسحاق عبادی (۱۹۴-۲۶۴ق)

ابن ابی‌اصیبعه گوید: او ابوزید حنین فرزند اسحاق عبادی است که با زبر حرکت حرف "ع" و سبک خواندن حرف "ب" آواخوانی می‌شود. عباد ایلی از زیرشاخه‌های ایل‌های برخاسته از میان تازیان است که همگی این خاندان ترسآیین بودند و در حیره می‌زیستند.

حنین فرزند اسحاق رساگو و سراینده‌ای زیبا سخن بود. زمانی در شهر بصره بزیست و در دامان آموزگار خود خلیل فرزند احمد ادبیات عرب بیاموخت سپس به بغداد رفت و به فراگیری دانش و هنر پزشکی پرداخت^۲. وی از دانش‌آموختگان گندی‌شاپور نیر کتابی به نام مقالة في الحفظ الأسنان و استصلاحها دارد.

^۱ قسطا فرزند لوقا (ز: ۳۰۰ ق / ۹۱۲ م) بعلبکی (عیون، برگردان ذاکر، ج ۲، ۵۹۶؛ فهرست‌ع، ۳۵۳؛ تعریف بطبقات الامم، ۲۱۹؛ طبقات الأطباء، ۱۵۲؛ ۳۶۱-۳۶۲؛ أعلام زرکلی، ج ۶، ۴۰؛ تاریخ نگارش‌ها، ۳۶۶-۳۷۲).

^۲ عیون، برگردان ذاکر، ج ۱، ۴۵۸.

رازی محمد فرزند زکریا (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

بیش از دوسوم کتاب سوم حاوی في الطب خود را ویژه درمان بیماری‌های دهان و دندان کرده است.^۱

زهرای سده ۱۰م/۴ه

أبوالقاسم خلف فرزند عباس الزهراوی (۹۳۶ - ۱۰۱۳م) در کتاب التعریف لمن عجز عن التصریف خود، ابزارهایی برای تراش دندان و کشیدن آن و دستگاه‌های سوزاننده برای درمان فیستول و التهاب دندان‌های جنبان و لثه سست یاد می‌کند. اندیشمندان ایرانی دیگری، مانند علی فرزند سهل ربن تبری در کتاب فردوس الحکمة (د: ۲۵۰ق)^۲، علی فرزند عباس اهوازی مجوسی در کامل الصناعة الطبية (ز: ۳۷۸)، ابوالحسن احمد تبری در معالجات البقراطية (ز: ۳۷۵ق)، ابن سینا در

^۱ الحاوي في الطب، رازی، ابوبکر محمد فرزند زکریا (د: ۳۱۳ق / ۹۲۵م)، ۲۵ جلد در ۲۴ مجلد، دست‌نوشته‌های اسکوریال، حکیم آشفته، نسخه پهلوازی شریف [بهار]، نسخه دانشگاه علی‌گره، کتابخانه بریتانیا، کتابخانه ملی دهلی، کتابخانه مولانا ابوبکریم آزاد [هند] و نسخه‌ای از ترکیه، به کوشش گروهی از اندیشمندان هندی زیر نظر دکتر محمد عبدالمعیدخان، چاپخانه مجلس دایره‌المعارف عثمانی دانشگاه عثمانی حیدرآباد، دکن هند، ۱۳۷۴ - ۱۳۹۰ق / ۱۹۷۰ - ۱۹۵۵م؛ برگردان به پارسی محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشکده طب سنتی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۸۹ - ۱۳۹۵، ۲۳ جلد.

الحاوي في الطب جزء الثالث في أمراض الأذن و الأنف و الأسنان، بیماری‌های گوش، بینی و دندان، پژوهش از روی دست‌نوشته‌های کهن کتابخانه پهلوازی و اسکوریال، وزارت فرهنگ هندوستان، چاپخانه مجلس دایره‌المعارف عثمانی، حیدرآباد دکن هند، ۱۳۷۵ق / ۱۹۵۵م؛ پژوهش و برگردان محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ۱۳۹۱خ.

^۲ فردوس الحکمة في الطب (نگارش: ۲۳۶ق)، ابوالحسن علی فرزند سهل ربن طبری (د: ۲۶۰ق)، پژوهش محمد زبیر صدیقی، چ برلین، ۱۹۲۸م؛ دیگر: معهد تاريخ العلوم العربية الاسلامية، دانشگاه فرانکفورت ۱۹۹۶م / ۱۴۱۶ق؛ برگردان محمدابراهیم ذاکر و علینقی منزوی، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ۱۳۹۱خ.

قانون فی الطب (۳۷۰ - ۴۲۸ق)، اسماعیل جرجانی در ذخیره خوارزمشاهی (د: ۵۳۱ق) تا دیگر پزشکان پیرامون دوران رنسانس بخش‌هایی از کتاب خود را ویژه دانش دندان‌پزشکی گذاشته‌اند، ولی سخنی از پروتزهای دندانی ندارند^۱. ایشان برای استوارکردن دندان‌های جنبان از روش‌های گوناگون کاربرد دهان‌شویه‌ها، داغ کردن و بستن دندان‌ها با نوارهای زرین و سیمین بهره می‌بردند. بستن دندان‌های جنبان به دندان‌های استوار که اکنون با شیوه‌های مدرن انجام می‌شود، از شیوه‌های درمانی کهنی است که روش‌های آن را نازک‌بینانه گزاره کرده‌اند، می‌توان برخی از این راهنمایی‌ها را از میراث نوشتاری کهن‌تر یاد کرد^۲.

عثمان خلیفه سوم (د: ۳۵ق) نیز به وسیله سیم زرین دندان‌های خود را استوار کرده بود^۳.

حدیث و روایت درباره پروتز

(۱) عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمَادٍ عَنِ الْحَلْبِيِّ:

قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الثَّنِيَّةِ تَنْفِصِمْ وَتَسْقُطُ أَيْضُحُ أَنْ يَجْعَلَ مَكَانَهَا سِنٌّ شَاةٍ فَقَالَ إِنْ شَاءَ فَلْيَصْعُ مَكَانَهَا سِنًّا بَعْدَ أَنْ تَكُونَ ذَكِيَّةً.

از پدرش از ابن‌ابی‌عمیر از حماد از حلبی روایت کرده، گویند: او (ع) را درباره دندان پیشین متلاشی شده و فروافتاده، پرسیدم که آیا می‌توان به جایش دندان گوسفند نهاد؟

فرمود: اگر خواهد، می‌توان به جایش دندان گوسفندی گذاشت که ذبح شرعی شده باشد^۴.

(۲) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع):

^۱ نک: ← سیری در سه قرن دانش دندان‌پزشکی، گردآوری محمدابراهیم ذاکر.

^۲ Dental splint

^۳ الحاوی، ج ۳، ۱۱۸ و ۱۵۰؛ برگردان ذاکر، ۱۵۰ و ۱۷؛ زهراوی، ۲۹۳ - ۲۹۵؛ ابن‌قف، ج ۲، ۲۵۷؛ سیری در سه قرن، ۱۰۸ و ۱۴۵.

^۴ تاریخ نگارش‌ها، ج ۳، ۳.

^۵ محاسن برقی، ۶۴۴؛ آسمان و جهان، برگردان سماء و العالم بحار الأنوار، ج ۵۴، ۲۳۴؛ بحار الأنوار، بیروت، ج ۶۳، ۵۰.

قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَنْقِصِمُ سِنُّهُ أَيَضُلِحُ لَهُ أَنْ يَشُدَّهَا بِدَهَبٍ وَإِنْ سَقَطَتْ أَيَضُلِحُ أَنْ يَجْعَلَ مَكَانَهَا سِنًّا شَاةً.
قَالَ: نَعَمْ إِنْ شَاءَ لِيَشُدَّهَا بَعْدَ أَنْ تَكُونَ ذَكِيَّةً.

عبداللہ فرزند سنان از امام ششم (ع) دربارهٔ مردی که دندانش لق شده پرسید: آیا می‌توان آن را با نوار زرین بندد؟ و اگر بیفتد می‌توان به جایش دندان گوسفند بگذارد؟

فرمود: آری اگر خواهد، آن را بندد، به شرطی که ذبح شرعی شده باشد.^۱

(۳) وَعَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: سَأَلَهُ أَبِي وَأَنَا حَاضِرًا عَنِ الرَّجُلِ يَسْقُطُ سِنُّهُ فَيَأْخُذُ مِنْ أَسْنَانِ مَيْتٍ فَيَجْعَلُهُ مَكَانَهُ قَالَ لَبَّاسٌ.

زراره گوید: پدرم در انجمنی که من حضور داشتم از امام ششم (ع) دربارهٔ مردی پرسید که دندانش فروافتاده و کشیده است: آیا می‌توان به جای دندان افتاده، از دندان مرده بهره ببرد؟

فرمود: باکی نیست.^۲

(۴) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلِيمَانَ:

قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ (ع) عَنِ الْعَاجِ قَالَ لَبَّاسٌ بِهِ وَإِنَّ لِي مِنْهُ لَمُشْطًا.

از عبداللہ فرزند سلیمان گوید: از ابوجعفر (ع) پرسیدم [ساخت دندان] از استخوان فیل.

فرمود: باکی ندارد و منمهم از آن شانه‌ای دارم.^۳

(۵) ابن محبوب، عن العلاء بن رزین، عن محمد بن مسلم:

قال: رأيت أبا جعفر (ع) يعض علكاً.

فقال: يا محمد! نقضت الوسمة أضراراً فمضغت هذا العلك لأشدها.

^۱ محاسن برقی، ۶۴۴؛ مکارم الأخلاق، ۱۰۹؛ بحار الأنوار، بیروت، ج ۶۳، ۵۲.

^۲ محاسن، برقی، ۶۴۴؛ مکارم الأخلاق، ۱۰۹.

^۳ مکارم الأخلاق، ۷۹.

قال: و کانت استرخت، فشدّها بالذهب.

امام باقر (ع) را دیدم، سقز می جوید، فرمود: ای محمد! وسمه، دندان‌هایم را سست و باریک [گونه‌ای سایش] کرده است، سقز جویدم تا آن را استوار سازد.

راوی گوید: [پس از گذر مدتی] دندان‌های ایشان سست و جنبان شدند، پس ناگزیر به بستن آن‌ها با [سیم] زرین شد^۱. احادیث و روایت یادشده، نمایشگر وجود دندان‌سازان و دانش دندان‌سازی در راستای جایگزینی دندان برای مسلمانان پیش و پس از آشکارشدن اسلام است.

ژاپن

ژاپنی‌ها تا سده ۸م نشان دادند که هنرمندانی بزرگ در زمینه کنده کاری بر روی چوب و ساختن بودای چوبی اند. از این رو، امکان دارد که دندان دست‌ساز چوبی نیز در همان زمان می‌ساختند.

پیر فوشارد دندان‌پزشک به نام فرانسوی که در سال ۱۷۲۸م درباره دست‌دندان کامل ساخته خودش نوشت که تنها از فشردگی هوا برای ثابت نگاه‌داشتن آن بهره برده است، ولی بازمهم چنان در ساخت دست‌دندان، فتر به کار می‌برد، ولی ژاپنی‌ها ۲۰۰ سال پیش از او پیرامون ۱۵۰۰م دست‌دندان کامل بالا و پایین ساخته بودند که تنها با چسبندگی و فشردگی هوا ثابت نگه داشته می‌شد.

شگفت‌آورست که دانسته شود! دست‌دندان‌ها، از چوب ساخته می‌شدند. بیش از ۱۲۰ جفت دندان دست‌ساز کامل چوبی یافت شده است که دیرینگی آن‌ها به آغاز سده ۱۶م تا نیمه سده ۱۸م می‌رسد.

دندان‌های دست‌ساز چوبی ژاپنی در آغاز، از درون یک تکه چوب خوشبو داشت، مانند چوب گیلاس؛ یا زردآلو تراشیده می‌شد.

قالب نخستین با موم زنبور عسل بوده که از آرواره بی‌دندان گرفته می‌شد سپس چوبی به اندازه آن قالب درون دهان بیمار، تراش داده می‌شد تا در آن جای گیرد پس از آن با رنگدانه‌های شنگرف؛ یا جوهر هندی رنگ می‌شد و با علامت‌گذاری نقاط

^۱ کافی، کلینی، ج ۶، ۴۸۲؛ بحار الأنوار، ۴۸، ۲۹۸، حدیث ۳۴، باب السواد و الوسمة.

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۱۶

پست و بلند، درون دست‌دندان به گونه‌ای تراش داده می‌شد که با بخش درونی دهان هماهنگی داشته باشد، شیوه کارکردی آن چندان تفاوتی با آخرین روش‌های امروزی نداشتند.

پایه دست‌دندان چوبی به خوبی در سقف دهان امتداد می‌یافت تا میزان نگهداری و در جای ماندن آن را افزایش دهد و حتا نقش لبه‌های نامنظم سقف دهان بر روی آن کنده کاری می‌شد.

دندان‌های پروتز را از جنس مرمر؛ یا استخوان جانوران برمی‌گزیدند، سپس آن را به شکل دندان آدمی درمی‌آوردند و درون چوب، می‌گذاشتند.

گاهی از دندان‌های کشیده شده انسان نیز بهره می‌بردند و به جای دندان‌های آسیا، تیغه‌های مسین؛ یا آهنین می‌گذاشتند تا نیروی جونندگی را افزایش دهند. همواره رنگ کردن دست‌دندان به خواست بیمار بود که گویای متاهل بودن دارنده اش می‌بود، سپس دندان را با لاک و الکل می‌پوشانیدند تا بتواند در برابر *PH* بزاق دهان ایستادگی کند.

کهن‌ترین دست‌دندان فک بالا از ساخته‌های ژاپنی‌ها، از آن یک کاهن زن بودایی به نام ناکاواکاتای است که او با نام هوتوکه‌هیم؛ یا خانم‌بودا شناخته می‌شد او در پرستشگاه گابخوجی در واکایاما در حدود سال‌های ۱۵۰۰ م زندگی می‌کرده است که در میان وسایل شخصی او در معبدی که به شکل موزه در آورده شده است، آئینه، دوات سنگی، بادبزن، رنگ، چند استخوان و یک دست‌دندان چوبی یافت شده است. گفته می‌شود: خود کاهن آن را درست کرده است.

هم‌چنین ردی از اکسید آهن بر روی دندان‌ها دیده می‌شد که گواه سیاه‌شدن آن‌ها در یک برهه زمانی است. گمان می‌رود، در آن زمان کاربرد دست‌دندان چوبی رایج بوده است، چون در سده ۱۶ م واکایاما جزو روستاهای دور افتاده به شمار می‌آمده است.^۱

سپاسگزار همه شما خوبان هستم که بردباری نشان دادید و به سخنانم گوش فرادادید، به ویژه شما آموزگارانم که در آموزش و پرورشم کوشیدید، امیدوارم فرزند و شاگرد نیمه خلفی برای شما باشم.

^۱ مجله دندان پزشکی امروز - شماره ۱۷.

دکتر محمد ابراهیم

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

Dentistry, An illustrated history, Malvin E. Ring, D. D. S., M. L. S., F. A. C. D., Mosby- year book, INC, ST. LOUIS. BALTIMORE. BOSTON. CHICAGO. LONDON. PHILADELPHIA. SYDNEY. TORONTO, January 1985

آسمان و جهان، ترجمه السماء و العالم، بحار الأنوار، مجلسی، محمد باقر فرزند محمدتقی (د: ۱۱۱۰ ق)، برگردان محمدباقر کمره‌ای، ده جلد، دارالکتب اسلامیة، تهران، ۱۳۵۱.

بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، علامه مجلسی ملا محمدباقر فرزند محمدتقی (د: ۱۱۱۱ ق)، تصحیح محمدباقر بهبودی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۶ ق.

تاریخ تمدن، ج ۳، قیصر و مسیح، ویل دورانت، مترجمان حمید عنایت، پرویز داریوش و علی اصغر سروش، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۶۷ خ؛

تاریخ مصور پزشکی جهان، ولی الله محرابی، انتشارات دایره المعارف تاریخ پزشکی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۴. ← محرابی. تاریخ مصور دندان پزشکی، مالوین (Dentistry, An illustrated history, Malvin E. Ring).

تاریخ نگارش‌های عربی، فؤاد سزگین (۱۹۲۴ - ۲۰۱۸)، جلد ۱-۱۵، لیدن، مؤسسه انتشاراتی ای. جی. بریل، ۱۹۶۷-۲۰۱۰، وزیری، آلمانی؛ تاریخ نگارش‌های عربی، فواد سزگین، ج ۳، ترجمه، تدوین، آماده‌سازی مؤسسه فهرستگان، به اهتمام خانه کتاب، چ تهران، ۱۳۸۰ خ.

التعريف بطبقات الأمم، ابوالقاسم صاعد فرزند احمد (۴۲۰-۴۶۲ ق)، به کوشش لویس شیخو، بیروت، ۱۹۱۲ م؛ برگردان جلال‌الدین تهرانی، ضمیمه گاه‌نامه، تهران، ۱۳۱۰ خ؛ پژوهش و برگردان غلام‌رضا جمشیدنژاداول، تهران، میراث مکتوب ۱۳۷۶ خ.

التعريف لمن عجز عن التصريف، أبو القاسم خلف فرزند عباس الزهراوی، (۹۳۶ - ۱۰۱۳ م)، (بخش: ابزارهای جراحی)، ترجمه احمد آرام و مهدی محقق. تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران و مؤسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی کوالالمپور مالزی، ۱۳۷۴ خ.

الحاوي في الطب جزء الثالث في أمراض الأذن و الأنف و الأسنان، بیماری‌های گوش، بینی و دندان، پژوهش از روی دست‌نوشته‌های کهن کتابخانه پهلوانی و اسکوریال، وزارت فرهنگ هندوستان، چاپخانه مجلس دایره‌المعارف عثمانی، حیدرآباد دکن هند، ۱۳۷۵ ق / ۱۹۵۵ م؛ پژوهش و برگردان محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ۱۳۹۱ خ.

الحاوي في الطب، رازی، ابوبکر محمد فرزند زکریا (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵ م)، ۲۵ جلد در ۲۴ مجلد، دست‌نوشته‌های اسکوریال، حکیم آشفته، نسخه پهلوانی شریف [بهار]، نسخه دانشگاه علی‌گره، کتابخانه بریتانیا، کتابخانه ملی دهلی، کتابخانه مولانا ابوکریم آزاد [هند] و نسخه‌ای از ترکیه، به کوشش گروهی از اندیشمندان هندی زیر نظر دکتر محمد عبدالمعیدخان، چاپخانه مجلس دایره‌المعارف عثمانی دانشگاه عثمانی حیدرآباد، دکن هند، ۱۳۷۴ - ۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۰ - ۱۹۵۵ م؛ برگردان به پارسی محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشکده طب سنتی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۸۹ - ۱۳۹۵، ۲۳ جلد.

درآمدی بر تاریخ‌نگاری پزشکی، مقدمه کتاب ردیابی عیون الأنباء في طبقات الأطباء، ابن‌ابی‌اصیبه، موفق‌الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خلیفه فرزند یونس سعدی خزرچی (۵۹۵ - ۶۶۸ ق / ۱۱۹۹ - ۱۲۷۰ م)، چ. انجمن گیاه‌درمانی، ۱۳۹۳ خ، پژوهش و برگردان به پارسی، محمدابراهیم ذاکر.

ذخیره خوارزمشاهی اسماعیل جرجانی فرزند حسن (د ۵۳۱ ق) فکسیمیل به کوشش دانش‌پژوه، افشار، چ تهران، ۱۳۴۴ خ. ← (ذخیره ف)، و چاپ پنج کتاب به کوشش دکتر محمد رضا محرری فرهنگستان علوم پزشکی ۱۳۸۰ خ ← (ذخیره) سیری در سه قرن دانش دندان‌پزشکی، پژوهش و گردآوری، محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی دانشگاه شهید بهشتی، انجمن دندان‌پزشکان ایران، ۱۳۸۹ خ.

- الشافي في الطب (نگارش: ۲۵ صفر ۶۷۲)، اِبْنِ قُفَّة، امين الدوله ابوالفرج فرزند موفق الدين يعقوب فرزند اسحاق كَرَكِي (۶۳۰ - ۶۸۵ ق / ۱۲۳۳ - ۱۲۷۶ م)، طبقات الأطباء و الحكماء، ابن جلجل اندلسی، سليمان فرزند حسان (ز: ۳۷۷ ق)، به كوشش فؤاد سيد، چاپخانه معهد العلمي الفرنسي للآثار الشرقية، قاهره، ۱۹۵۵ م؛ ديگر: برگردان محمد كاظم امام، چ دانشگاه تهران، ۱۳۴۹ خ.
- العمدة في الجراحة، اِبْنِ قُفَّة، امين الدوله ابوالفرج فرزند موفق الدين يعقوب فرزند اسحاق كَرَكِي (۶۳۰ - ۶۸۵ ق / ۱۲۳۳ - ۱۲۷۶ م)، به كوشش حيدرآباد دكن، هند، ۱۳۵۶ ق؛ احسان اوغلي، اكمل الدين و ديگران، فهرس مخطوطات الطب الاسلامي، استانبول، ۱۴۰۴ ق.
- عيون الأبناء في طبقات الأطباء، ابن ابى اصيبعه، موفق الدين ابوالعباس احمد فرزند قاسم سعدى خزر جى (۵۹۵ - ۶۶۸ ق)، چاپ سنگى، امرؤ قيس فرزند طحان، قاهره، ۱۲۹۹ ق؛ ديگر: دانشگاه فرانكفورت، ۱۹۹۵ م / ۱۴۱۶ ق؛ ديگر: دارالثقافه، بيروت، لبنان، ۱۹۸۷ م / ۱۴۰۸ ق؛ ديگر: به كوشش نزار رضا، بيروت، ۱۹۶۵ م؛ ديگر: برگردان محمد ابراهيم ذاکر، انجمن گياه درمانى ايران، ۱۳۹۳ خ.
- فردوس الحكمة في الطب (نگارش: ۲۳۶ ق)، ابوالحسن على فرزند سهل ربن طبرى (د: ۲۶۰ ق)، پژوهش محمد زبير صديقى، چ برلين، ۱۹۲۸ م؛ ديگر: معهد تاريخ العلوم العربية الاسلامية، دانشگاه فرانكفورت ۱۹۹۶ م / ۱۴۱۶ ق؛ برگردان محمد ابراهيم ذاکر و علينقى منزوى، مركز تحقيقات طب سنتى و مفردات پزشكى دانشگاه علوم پزشكى شهيد بهشتى، ۱۳۹۱ خ.
- فهرست ابن النديم، ابوالفرج محمد فرزند اسحاق، ابن نديم (۲۹۷ - ۳۸۵ ق)، چاپخانه رحمانى مصر، چاپ ۱۳۴۸ ق؛ ديگر: دارالمعرفة، بيروت؛ فهرست يا فوز العلوم، ابوالفرج محمد فرزند اسحاق، ابن نديم (۲۹۷ - ۳۸۵ ق) به كوشش برگردان رضا تجدد، تهران، ۱۳۴۶ خ؛ به كوشش مهين جهان بگلو، اميركبير، تهران، ۱۳۶۶ خ.
- قاموس أعلام الرجال لأشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربين و المسشرقين، خيرالدين زركلى، چاپ دوم، چاپخانه كوستاتسوماس و شركا، ۱۳۷۳ ق / ۱۹۵۴ م.

الكافي: اصول كافي شامل روايات اعتقادي؛ فروع كافي حاوی روايات فقهی؛ روضة كافي شامل احاديث متفرقه، ابوجعفر محمد فرزند يعقوب فرزند اسحاق رازی، ثقة الاسلام كليني (۲۵۸ - ۳۲۹ ق / ۸۷۲ - ۹۴۱ م)، پژوهش علی اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۵ - ۱۳۷۸ ق.

مجله دندان پزشکی امروز، شماره ۵، ۶، ۱۷ و ۱۹.

مجله دندان پزشکی امروز، شماره ۲، سال ۱، ۱۳۷۶، ۱۶.

معالجات البقراطية، ابوالحسن تبری سده ی چهارم، پژوهشگر فواد سزگین، فاکسميله از دست نوشته کتابخانه ملک، تهران، شماره ی ۴۴۷۴، چاپ، فرانکفورت، آلمان، ۱۹۹۰ م / ۱۴۱۰ ق.

مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ، ابوالفضل حسن فرزند فضل فرزند امين الاسلام طبرسی (د: ۵۴۸ ق)، تصحيح محمود فرزند ملاصالح بروجردی، انتشارات شريف رضی، قم، ۱۳۷۰.

المنصوري في الطب، محمدزكريای رازی (۲۵۱-۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م)، پژوهشگر دکتر حازم بكری صديقي، معهد المخطوطات العربيه، كويت، ۱۴۰۸ ق / ۱۹۸۷ م، برگردان محمدابراهيم ذاکر، موزه تاريخ پزشکی ايران وابسته به دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی تهران، ۱۳۸۷ خ.

کاربرد کانی‌ها در پُرکردن دندان

۲۰

ذکر
دکتر محمد ابراهیم